

ELS GOIGS COM A MITE I ÈPICA LOCAL

Josefina Roma
Universitat de Barcelona

Els goigs representen la manifestació de la genealogia local que reuneix a través d'una devoció concreta les generacions actuals, els avantpassats i situa al cap de dalt d'aquests avantpassats el ser celestial que ennobleix el llinatge, ja que fa córrer un lligam de parentiu entre el Sant, la Mare de Déu o Crist i totes les generacions locals fins a arribar a l'actualitat.

Molts pobles d'arreu del món compten amb sistemes semblants. Aquesta relació de llinatge sol expressar-se en cants èpics en què l'autor d'algun fet extraordinari el conta, tot remuntant-se a l'extrem diví del llinatge, per anar recorrent les gestes heroiques del seu grup, fins a arribar al fet actual que es celebra. D'aquesta manera no queda aïllat, sinó que es contextualitza en una nissaga gloriosa.

L'arrelament dels Sants, de la Mare de Déu o el Sant Crist i la seva adopció complementària pel grup local, com a formant part de la seva història sagrada, té un llarg recorregut que il·lustra la tensió entre les disposicions centrals eclesiàstiques i la devoció local. Una pugna que es manifesta amb un moviment pendular, en què la jerarquia eclesiàstica, per una part, i el grup local tracten d'imposar la seva visió de la religió.

Per entendre aquest desenvolupament de la història sagrada local començarem per recordar com s'origina el culte als sants en el Cristianisme.

El Cristianisme provocà una revolució en el culte als difunts i avantpassats, ja que, contràriament a la generalitat de pobles coetanis, no donava culte als avantpassats familiars, i per tant no els considerava sants, ja que no es podia estar segur que haguessin assolit la santedat. Només es podia estar segur dels que havien donat testimoni de la fe, els màrtirs. Ells sols assolien la santedat o estadi d'avantpassats, és a dir, estat gloriós, sense recórrer el llarg camí dels difunts en general.

Per aquesta raó precisament se'ls venerava i es celebrava l'Eucaristia sobre les seves tombes, amb gran escàndol dels romans tradicionals, que veien en ells simples difunts, amb tota la seva contaminació. No entenien el diferent concepte d'avantpassats dels cristians. Per als romans, el passatge de difunt a avantpassat tenia unes altres regles.

Per altra part, la primera jerarquia cristiana va malfiar molt de la veneració als avantpassats familiars, que li recordava el culte romà dels *manes*. Així que els veritables avantpassats van passar a ser els màrtirs, i no es constituïen pas com a avantpassats familiars sinó de la comunitat local de fidels.

Aviat el lloc d'enterrament d'aquestos màrtirs va esdevenir lloc de pelegrinatge i veneració, i a més els prohoms locals van originar una cursa per a col·locar les pròpies tombes ben a prop dels sants locals, com si estant sepultats al seu costat poguessin tenir una preeminència en el seu camí en el Més Enllà.

Paral·lelament a aquest afany de la *depositio ad sanctos*, es va introduint una figura, la del sant, protector en el Cel dels vivents i intermediari entre Déu i els homes. Això afectà tant la protecció personal com la local. El costum de posar-se el nom d'un sant n'és una manifestació, igual com la consideració d'un sant com a protector, company i inspirador per als que seguien un camí de fe. Aquest sant, doncs, es considerava com un *angelos*, i la seva companyonia i influència en els grans pensadors i homes d'església dels primers segles és ben coneguda.

Tanmateix, aquest sentit es va canviant per un altre, derivat de l'organització social del Baix Imperi Romà, el lligam de clientela. El Sant és el que està situat entre Déu i els homes i apaivaga la ira de Déu envers els pecadors que es posen sota la protecció del sant, i aquest al mateix temps trasllada les peticions dels homes i intercedeix per ells.

A poc a poc aquesta funció, tant personal com local, esdevindrà un dels eixos de la devoció popular, que en la Corona d'Aragó va arribar a donar aquesta expressió literària, musical i d'èpica local que són els goigs.

La devoció als sants locals va tenir una gran importància, sobretot quan les pròpies diòcesis podien aclamar una persona com a sant, gairebé per voluntat popular. D'aquesta manera es van anar canonitzant personatges que la gent coneixia bé, però amb poques proves escrites per a una revisió especialitzada de la jerarquia més central. L'oralitat dels processos de devoció va acumular també totes les llegendes i tradicions anteriors i posteriors al voltant del sant, de manera que aquest va constituir-se gairebé sempre en un nus de narracions mítiques locals, que van trobar en ell la possibilitat de transmissió. Comportaments atribuïts a personatges que en algun moment havien poblat l'imaginari popular, com les encantàries, que amenaçaven els qui prenien les seves famoses tovalloles de lli mentre les estenien al sol: «Tu, no seràs mai ni més pobre, ni més ric». Aquestes paraules les trobem després, atribuïdes a un sant, però amb un significat de benedicció. Són les mateixes que deia sant Úrbez a l'aco-

miadar-se d'alguna casa on havia estat servint de pastor, i de la que se n'anava perquè tothom li reconeixia una vida santa i l'admirava pels prodigis que feia.

D'aquesta manera, les vides de sants s'anaven empeltant d'elements mítics que arrodonien la seva figura, tot arrelant-la a la visió local del món.

No és d'estranyar que la jerarquia central comencés a recelar de la santedat dels sants locals, les vides dels quals s'adornaven de llegendes, a vegades poc ortodoxes.

El 993 es va canonitzar sant Ulric: per primer cop, la canonització es feia centralitzada, pel Sant Pare de Roma, inaugurant així un costum que requeria aportar proves escrites i contrastades a la centralitat de la jerarquia, lluny de la localitat on era aclamat l'home sant. Així s'escrivia una etapa més de la tensió entre la jerarquia central i la devoció local.

Una altra estratègia seguida per la jerarquia central fou la d'anar substituint els sants locals per una figura que no oferís cap dubte de la seva ortodòxia. La Mare de Déu va ser l'advocació majorment escollida. D'aquesta manera la Mare de Déu, éssent una sola, no oferia dubtes per al seu culte, davant de sants dels quals de vegades es dubtava fins i tot de la seva existència.

Aquest procés, estudiat a bastament per William Christian, de convertir les devocions i els santuaris dedicats als sants locals en santuaris i devocions dedicades a Santa Maria, té una expressió exacta en una estrofa dels Goigs de la Mare de Déu de la Salut, prop de Sabadell, en els quals es parla de com abans es rendia indegudament culte a sant Iscle i a santa Victòria, quan era la Mare de Déu que s'havia de venerar.

Però aquesta anada dels sants a Maria (en paraules de William Christian) no és més que un dels moviments del pèndol en aquest procés de tensió entre la jerarquia central i la devoció local. Si semblava assegurada l'ortodòxia en aquesta anada de la multiplicitat de sants d'origen dubtós a la història universal i central de la Mare de Déu, a poc a poc aquestes imatges marianes esdevenen localment arrelades en el que coneixem com a Mare-de-Déus Trobades. És a dir, la Mare de Déu, a més de la seva història vital, adquireix una història localitzada. No és sols Maria, que va viure a Natzaret, mare de Jesús, sinó que ha volgut ésser trobada en una cova (Espelunca), o en un forat d'un arbre, en una arna d'abelles (Dulcis), per un bou (Coro), per un pastor (Pueyo), en un feix de llenya (Ajuda), en un pou, etc. Que ha guarit una cega que s'ha posat aigua del pou, que s'ha aparegut, a més de mostrar la imatge, a un pastor (San Baladrán), a un pagès (Joan Amorós) a una noia (Isabel Besora), i li ha deixat una empremta per la que tothom reconeixerà que diu la veritat, guarint-li la mà seca, deixant-li la mà empegada a la galta, una rosa a la galta, etc.

A més diu un missatge de conversió, el manament d'un santuari en un lloc fora del recinte sagrat ortodox. I encara que només es trobi la imatge, aquesta tensió de la devoció local i la jerarquia central es manifesta en que aquesta jerarquia vol situar la veneració en un lloc reconegut, com l'església parroquial, la catedral, l'altar major, etc. Però misteriosament, la Mare de Déu actua independentment d'aquest afany centralitzador, posant-se al costat de la perifèria, i retorna una i altra vegada, del sarró del pastor a la cova o a l'indret de trobada, assenyalat per llums, cants d'àngels i fins lleons (Puiglagulla). Aquest retorn i negativa a ser transportada a l'església principal, que trobem en tantes advocacions, i que donen peu al bastiment de santuaris, com Montserrat, a vegades és vist, per part de bisbes i rectors defraudats de controlar el miracle en els seus límits establerts, com una estratègia de la devoció local i no s'acaba de creure que sigui la pròpia imatge la que pelegrini per a expressar els seus desitjos (Puiglagulla). Això és l'expressió d'aquesta tensió esmentada, i que és un altre viatge del pèndol, del costat de la localització.

Aquestes Mare-de-Déus Trobades o simplement, localitzades, es van arrelant en la història del poble, de manera que intervenen en favor seu. La Mare de Déu de la Roca va ajudar el poble d'Escart contra el comte Ermengol d'Urgell que havia assetjat el castell, i la Mare de Déu del Merli deixà cec el comte d'Urgell quan passava pel pont d'Albesa per atacar les monges del convent d'Alguaire, i no va recobrar la vista fins que se'n va penedir.

Els goigs es fan ressò d'aquest arrelament, i si en un primer moment servien com un càntic a la Mare de Déu, en els seus set goigs terrenals o celestials, en la seva història pròpia, a poc a poc aquella petita menció inicial dels confreres del Roser, invocant la seva protecció, va fent-se més extensa i carregada d'episodis. Si les primeres estrofes es dediquen a la vida de la Mare de Déu universal, cada cop més estrofes finals van afegint els episodis locals, explicant la trobada, els miracles i intervencions a favor del poble, els avatars del santuari, les guerres i malvestats de les que ha sortit sense dany o en què la imatge ha sofert mutilacions, ha estat amagada, etc. Les necessitats per les quals se li demana ajut i en les que resulta particularment eficaç, els rituals que es segueixen, els aplecs i els pobles que hi participen i, finalment, algunes d'aquestes advocacions tenen una petició encarada a l'hora de la mort, com a protecció decisiva, com a veritable avantpassat del grup que guiarà l'ànima de tots ells i la reconeixerà com a pròpia en el Més Enllà. Aquesta és una actuació de les advocacions realment aglutinadores d'una localitat o d'una àrea determinada, que es manifesta en un acompanyament en els ritus de pas, tant en batejos, primeres comunions, esposalles i funerals.

Els goigs són conseqüents amb aquest arrelament local i es presenten com inconclusos, ja que qualsevol esdeveniment que hagi frapat la consciència col·lectiva del grup s'acabarà afegint com una nova estrofa. D'aquesta manera, els goigs de la Mare de Déu de La Encontrada van afegir a mà una estrofa que narrava un incendi que va patir el santuari, i els Goigs de la Mare de Déu de Badaín, que van incloure la destrucció durant la guerra civil, són motiu de polèmica en el poble, ja que la narració recorda la divisió i enfrontament en el grup, però per altra part, no es vol negar o amagar la història.

Les llegendes locals, l'imaginari comú, ens donen testimoni de la història local, que constituint-se en història sagrada o mite, recull no sols el que ha passat sinó, sobretot, com han viscut els esdeveniments, les pors, la consciència comuna, els perills de desaparició, els temes més importants per a la vida de la comunitat, les diferents generacions. Els fets es transformen en llegendes, no per això menys certes, però que ens parlen més de sentiments i de visions del món que no pas de fets historiogràficament demostrables. Es tracta d'una història paral·lela, que no es pot deslligar de la vida del grup.

Quan la història oral de sant Úrbez insistia en que va estar presoner dels àrabs a Galícia, i que després havia estat a Alcalà de Henares, on va recollir els cossos sants de sant Just i Pastor, els erudits pensaven que no era possible històricament. Però si es té en compte que *Gallecia* era una demarcació més àmplia que la Galícia actual i que en el Bierzo hi ha un poblet que es diu Compludo (recordem que Alcalà de Henares era la *Compluto* romana), que va ser un dels centres del primitiu monaquisme de sant Fruitós, i que té un santuari dedicat a sant Just i Pastor, llavors la tradició oral, que semblava del tot impossible, va agafant una configuració molt més real per a un sant que va fer un camí de recerca espiritual, i que després d'ésser alliberat podia molt bé haver recollit les relíquies dels sants al Bierzo i la tradició monàstica dels deixebles de sant Fruitós, iniciant primer una preparació eremítica, essent després ordenat sacerdot, a San Martín de la Valdonsera, fent vida conventual i formant després una comunitat a Nocito, on va morir als 100 anys.

És a dir, que fins i tot aquesta història paral·lela formada pel mite, que inclou la visió de cada generació davant dels fets i les gestes que la comouen, pot donar-nos satisfaccions d'exactitud, menystingudes pels historiadors oficials.

Els mites fan cristal·litzar temes universals en circumstàncies locals que es mostren favorables per a la seva encarnació en un personatge concret, tot ornat-lo amb unes històries que farien tremolar els puristes o els bolandistes encarregats de la causa dels sants.

Mn. Cinto Verdaguer recull a 1883 la història del comte de Pallars que perseguint un cèrvol es va esfonsar en un pantà, i invocant la Mare de Déu de Gerri, li va prometre una donació de terres. La Mare de Déu el va salvar del perill, però ell, desagraït va dir: «Aigua passada, Mare de Déu enganyada». I acte seguit es quedà cec. I fins que no es va penedir i va donar les terres promeses no va recuperar la vista. El sacrilegi de la manca de fidelitat, sentit per la cultura popular, troba un exemple i un reforç en casos semblants.

Però el mateix camí seguit per les Mare-de-Déus Trobades serveix de model als sants, que també actuen localment, més enllà de la història de la seva vida, o d'uns miracles universalment escampats. Es poden aparèixer, com sant Mamet o santa Quitèria, per salvar algun malalt de ràbia, fent erigir un santuari, prop de Samper de Calanda.

Sant Isidori es fa present a Mollerussa en un moment d'una gran pesta, prenent la figura del pelegrí diví, que és un mite trobat en moltes cultures. Com que la resposta del poble va ser positiva, ja que una dona li va oferir un vas d'aigua que ell havia demanat, i el deixa dormir a casa seva, sant Isidori li promet que la pesta desapareixerà de seguida si li dediquen un dia de festa en el seu record. I la pesta va desaparèixer.

L'arrelament de la Mare de Déu en tantes advocacions locals es contraposa, en un nou moviment de centralització de la jerarquia, per la difusió de models universals, com el Sagrat Cor, la Mare de Déu en advocacions noves, com Lourdes o altres, emanades de la doctrina de l'Església. Però aquest esforç és endebades, ja que es comencen a veure santuaris particulars i arrelats: Lourdes de la Nou, d'Arenys, de Prats. La tensió entre centralitat i localització ens va mostrant nous episodis.

Els goigs, doncs, són el vehicle per a aquesta èpica local. Són l'instrument del que s'han valgut els pobles per a expressar ritualment, el dia de la festa, en el curs d'un ritus de pas, en moments de perill, la nissaga que els uneix al personatge celestial, amb el que tenen un parentiu, tot compartint una ciutadania. El grup es considera descendent d'aquest instant d'unió entre el Cel i la Terra, i no ha perdut mai el contacte directe, representat per nous episodis que confirmen aquesta relació, al mateix temps que enforteixen el sentiment d'identitat del grup. No cal ser religiós per a emocionar-se sentint cantar els goigs del Sant Patró, o de la Mare de Déu local.

El mite, com a història sagrada, ha trobat en els goigs una sortida semblant a les cançons de gesta de tants pobles, que uneixen l'avui, el jo, el nosaltres, amb els avantpassats, amb el moment fundador del grup, amb la Divinitat.

BIBLIOGRAFIA

- BROWN, Peter (1982): *The Cult of the Saints*. Chicago, U. of Chicago Press.
- CHRISTIAN, William (1976): *De los Santos a Maria*, dins Carmelo LISÓN (ed.), *Temas de Antropología Española*. Madrid, Akal.
- COURCELLES, Dominique de (2008): *La Paraula de l'àngel. Una aproximació plural als Goïgs*. Barcelona, Fragmenta Editorial.
- PAGES, Amédée (1936): «La dansa provençale et les goïgs en Catalogne», dins *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*. Barcelona, IEC.
- ROMA, Josefina (2002): «Els Goïgs com a èpica local; universalitat i localitat», dins Ignasi MORETA, *Estudis sobre els Goïgs*. Barcelona, Mediterrània.